

Mobilization of Fundraising in the Constitutional Movement; Aspects of Women's Social Participation

Somayeh Sadat Shafiei *

Associate Professor of Sociology, Faculty of Social Sciences, Institute of Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran

Abstract

Women's activism in the light of the discourse of constitutionalism made them a committed and demanding group that entered the field of action for the ideals of constitutionalism and challenged the dominant gender order. Methodologically, this research explains the aspects of women's mobilization in fundraising based on document analysis. The research problem is to clarify the agency of women in contemporary social history. The findings are presented and analyzed in five categories: practical goals, motivations, mechanisms, socio-economic base of participants, and strategies. Collecting donations to provide resources for the struggle of the constitutionalists in the era of Minor Tyranny, helping the families of the deceased fighters in Tabriz and Ardabil, as well as accumulating initial capital for the establishment of the National Bank, have all been based on patriotic motives of women in the struggle to achieve independence and support the citizens. In addition, it is indicative of the formulation of agency and identity politics of female activists who got fed up with discriminatory gender relations and sought an opportunity for social participation in women's mobilization. In the absence of jobs and independent income, women used tactics to obtain resources for mobilization. Furthermore, the participation of women from different social origins has given a cross-class dimension to the mobilization.

Keywords: Nationalism, Women's Movement, Agency, Strategy, Social Movement.

* Corresponding Author: ss.shafiei@ihcs.ac.ir

How to Cite: Shafiei. S. S. (2023). Mobilization of Fundraising in the Constitutional Movement; Aspects of Women's Social Participation, *Quarterly Journal of Social sciences*, 30(100), 211-244. DOI: 10.22054/qjss.2024.76434.2707

Introduction

The issue of women's activism in the constitutional movement has been pointed out straggly. In fact, before that and in the pre-modern world, gender relations were defined in terms of the private/public sphere. The model of the breadwinner with the indescribable historical dominance of men and women belonging to the private sector and without independent income to achieve maximum subordination to the male head of the household had public legitimacy. In this model, women were considered as the margin of power and were weak. Therefore, the changes in constitutionalism were not only in the form of the form and creation of a parliament and democratic mechanism countering the ancient tradition of the kingdom, but more than that, the thought of Iranian people of their time, both men and women, uplifted.

The birth of women's press, associations, and schools is one of the most famous results of this progress, which was achieved through the efforts of patriotic women and men in the mid-term. And it was in such a way that the flow of women's demands continued as one of the consequences of the evolution of the discourse of power.

In this regard, the issue of women's participation in collecting donations has generally been raised in the form of a few general quotes in some cases, and its dimensions, their strategies to achieve the goal, how to act collectively, and the characteristics of activists have never been considered. This research tries to answer these questions.

Literature Review

A review of the background of the research shows that although the subject of the women's movement in the studies of Chamani, Hosni and Salim (1399), Chamani, Hosni and Salim (1400), Attarzadeh and Musfa (2004), Lorestani (2008) and the topic of the discourse evolution of women in the constitution in the studies Torabi (1395), Bastani et al. (1392), Omid et al. (1392) and the issue of women in the constitutional movement have been discussed in the study of Mir (1372), none of them have considered the issue of women's participation in collecting national donations. Even the famous books passed over this issue.

Methodology

In terms of methodology, the current research is based on documentary analysis. To do so, all accessible texts and letters written by women, as the self-expression report of women, have been reviewed.

Results

Women's participation in fundraising has been done to achieve at least three goals: collecting donations with the aim of providing resources for the struggle of the constitutionalists, helping the families of the deceased fighters in Tabriz and Ardabil, as well as accumulating initial capital for the establishment of the National Bank.

Patriotism has been the most important motivation of women for this collective action. Furthermore, attention should be paid to the formulation and expression of identity politics through social activism as another main motivation. Regarding the mechanisms of women in collecting resources, it should be mentioned the cash and non-cash gifts for the national contribution as reflected in the press, in the form of cash and valuable items such as gold, jewelry, and watches. It should be mentioned that women from different socio-economic bases, including rich and poor, courtiers and deprived widows participated in this collective action.

Conclusion

Despite the importance of the issue of women's collective participation in fundraising, this issue is introduced in the male reading of history, small-scale, partial, and cross-sectional. It can be concluded that Men's historiography, by reducing, neglecting, and trivializing the scope of this action, neglects the importance of this vast social group and as a result, fails to pay attention to the power of these forces in the collective actions of later stages. This participation has a cross-class aspect. Women from the upper class (belonging to the court and families of statesmen), the modern middle class (school principals, teachers, and students), and the lower class (workers and widows of destitute women) were present in this movement. The deepening of the discussion shows that the tactics of women's collective action in itself have had important functions both as a part of a wider popular movement, as a movement in the direction of the historical movement of women, and as a movement to mobilize men

for patriotic purposes. While women were historically limited to the private sphere, women's activism in mobilizing donations and their participation for this purpose in the public sphere was a challenge to the dominant gender order. Showcasing and highlighting women's potential to mobilize resources has been one of the most important functions of women's participation in the collective action of fundraising.

بسیج جمع‌آوری اعانه در جنبش مشروطه؛ ابعادی از مشارکت اجتماعی زنان

سمیه سادات شفیعی * دانشیار جامعه‌شناسی، پژوهشکده علوم اجتماعی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران

چکیده

کنشگری زنان در پرتو گفتمان مشروطه‌خواهی، از آنان گروه‌های متعهد و مطالبه‌گری ساخت که در جهت آرمان‌های مشروطیت وارد میدان عمل شده و نظم جنسیتی مسلط را به چالش کشند. تحقیق حاضر بر بسیج زنان در جمع‌آوری اعانه در این‌بین تمرکز داشته و کوشیده ابعاد آن را به کمک روش تحلیل سند تبیین نماید. مسئله تحقیق روشن ساختن عاملیت زنان در تاریخ اجتماعی معاصر است. یافته‌ها در پنج مقوله موارد اهداف کاربردی، انگیزه‌ها، سازوکارها، پایگاه اجتماعی اقتصادی مشارکت‌کنندگان و استراتژی‌ها ارائه و تحلیل شده. جمع‌آوری اعانه باهدف تأمین منابع مبارزاتی مشروطه‌خواهان در دوران استبداد صغیر، کمک به خانواده‌های مجاهدان فقید در تبریز و اردبیل و نیز انباشت سرمایه اولیه جهت تأسیس بانک ملی، مبتنی بر انگیزه‌های وطن پرستانه زنان در تقوای تأمین استقلال و حمایت از ابناء وطن بوده است. بعلاوه گویای صورت‌بندی عاملیت و نیز سیاست هویت‌کنشگرانی است که از مناسبات تبعیض‌آمیز جنسیتی به‌جان آمده و فرصتی برای مشارکت اجتماعی در بسیج زنان می‌جستند. در فقدان شغل و درآمد مستقل زنان برای تأمین منابع جهت بسیج از تاکتیک‌هایی بهره‌جستند. همچنین مشارکت زنان از خاستگاه مختلف اجتماعی به بسیج وجهی فراطبقاتی بخشیده است.

کلیدواژه‌ها: ملی‌گرایی، جنبش زنان، عاملیت، استراتژی، جنبش اجتماعی.

طرح مسئله

موضوع کنشگری زنان در نهضت مشروطه، به طور جسته گریخته، مورد اشاره قرار گرفته و آنان در کنش‌های جمعی از جمله مواردی چون تحریم تنباکو، قضیه نان، حادثه قتل گریبایدف و مانند آن از عاملان حاضر در صحنه بوده‌اند. در حقیقت در حالی که تا پیش از آن و در دنیای پیشامدرن مناسبات دوجنس برحسب دوشقی حیطه خصوصی/عمومی مشخص می‌شد و الگوی مرد نان‌آور خانه با سیادت تاریخی غیرقابل وصف او و زن پرده‌نشین فاقد درآمد مستقل در تلاش برای تابعیت حداکثری از مرد سرپرست خانوار مشروعیتی عمومی داشت، زنان به‌عنوان حاشیه‌نشینان قدرت به شمار رفته و مغبون بودند. در جریان مشروطه‌خواهی است که ارزش‌های مدرنی چون آزادی، برابری ملت، قانون‌گرایی، استقلال، هویت ملی و از این قبیل به‌عنوان ارزش‌های غائی افراد مطرح و در پرتو گفتمان مشروطیت، از طریق مطبوعات و محافل روشنفکری ترویج شد.

در نتیجه تحولات مشروطیت که به‌زعم بسیاری ذیل عنوان انقلاب قابل طرح است، تنها در قالب فرم و ایجاد پارلمان و سازوکار دموکراتیک در مقابل سنت پرقدمت پادشاهی نبوده، بلکه بیش از آن اندیشه انسان‌پرانی زمانه خود را اعم از زن و مرد به سمت ترقی‌خواهی سوق داد و بیان و صورت‌بندی مطالباتشان را شدیداً متحول ساخت. تولد مطبوعات زنان از جمله دانش، شکوفه، نامه بانوان، جهان زنان و مانند آن، انجمن‌های زنان مانند «مخدرات وطن»، «انجمن آزادی زنان»، «شرکت خواتین اصفهان» و از این قبیل و مدارس زنان از مشهورترین نتایج این ترقی‌خواهی است که به همت زنان و مردان وطن‌پرست در میان‌مدت محقق شد؛ و این‌گونه جریان مطالبه‌گری زنان را به‌عنوان یکی از پیامدهای تحول گفتمان قدرت استمرار بخشید؛ بنابراین زنان از تحریم تنباکو گرفته تا ماجرای اخراج شوستر در بسیج مشارکت داشته و کوشیدند به‌عنوان گروه اجتماعی هوادار مشروطه، جنبش مردمی اثرگذاری را سامان دهند؛ اما این دست فعالیت‌های آنان کمتر مورد توجه واقع شده، به کفایت مورد بحث و نظر قرار نگرفته و موضوع مطالعات روشمند نبوده است. همچنین از جمله و به‌طور مثال موضوع مشارکت زنان در جمع‌آوری اعانه

عموماً در قالب چند نقل قول کلی مطرح شده و هرگز به ابعاد آن، استراتژی‌های آنان برای نیل به مقصود، چگونگی کنش جمعی و نیز ویژگی کنشگران توجه نشده است. فعالیت آنان در سایه کنش جمعی مردان به عنوان صاحبان قدرت و دانش (آن چنانکه فوکو در صورت‌بندی و بیان رژیم حقیقت بحث می‌کند) رنگ‌باخته و نه‌چندان گسترده و البته کم‌اهمیت تلقی شده و دستمایه بررسی و مذاقه قرار نگرفته است.

نکته مهم به‌زعم نویسنده مقاله آن است که این جنبش مردمی در جهت جمع‌آوری اعانه در عین آنکه در کلیت امر از جنبش مشروطه جدا نیست و کنش جمعی زنان را در کنار کنش‌های مردمی اقشار و گروه‌های اجتماعی صورت‌بندی می‌کند اما برحسب اعتراض به مواضع فرودستانه زنان به‌مثابه گروه اقلیت اجتماعی، در لحظه‌ها و موقعیت‌هایی خود را به‌عنوان جنبش زنان می‌نمایاند. به چالش کشیدن صورت‌بندی غالب اعتراض به استیلای تفکر پدرسالارانه‌ای است که همه‌چیز را مردانه و درید آنان می‌شمرد و حاضر نیست تا با اعتنا به مطالبات و آرمان‌های زنان، مشارکت آنان را به‌عنوان یک نیروی اجتماعی وسیع، جدی بگیرد. این پژوهش با طرح این ادعا می‌کوشد تا با توجه دادن به مشارکت زنان در کنش جمع‌آوری اعانه، مصداقی روشن از مستندات تاریخی مربوطه ارائه کند. این تحقیق با هدف نشان دادن قدمت و گستره کنش جمعی زنان پیرامون مطالبات و آرمان‌های جنبش مشروطه‌خواهی انجام شده و درصدد شناسایی پهنه‌های کنش جمعی و نیز ویژگی‌های اجتماعی کنشگران مؤنث آن است.

پیشینه تحقیق

مروری بر پیشینه تحقیق نشان می‌دهد در تحقیقات مرتبط با جنبش مشروطه به کنشگری زنان کمتر توجه و یا در پرداخت‌های کلی از گروه‌های اجتماعی به زنان نیز اشاراتی شده است. همچنین هرچند به موضوع جنبش زنان در مطالعات چمنی، حسنی و سلیم (۱۳۹۹)، چمنی، حسنی و سلیم (Chamani et al., 2019)، عطارزاده و مصفا (Attarzadeh et al., 2014) لرستانی (Lorestani, 2012) و موضوع تحول گفتمانی زن در مشروطه در مطالعات ترابی (Torabi, 2016)، باستانی و دیگران (Bastani et al., 2012)، امید و دیگران

(Omid et al., 2012) و مسئله زنان در نهضت مشروطه در مطالعه میر (Mir, 1993) پرداخته شده اما در هیچ کدام موضوع مشارکت زنان در جمع آوری اعانه ملی مورد توجه قرار نگرفته است. حتی کتب معروف نیز به طور گذرا از این موضوع عبور کردند. لذا با توجه به فقدان مطالعه مستقل و نیز علاقه محقق به بررسی جامعه‌شناختی نقش اجتماعی سیاسی زنان در تاریخ معاصر ایران، شایسته است این موضوع مهجور و البته مهم بر اساس مستندات و اسناد تاریخی انتشار یافته مورد بررسی روشمند قرار گیرد. بنابراین تحقیق می‌کوشد تا به پرسش‌های ذیل پاسخ دهد: انگیزه‌های زنان از مشارکت اجتماعی در بسیج منابع چه بود؟ بر اساس شواهد تاریخی مقرر بود اعانه جمع آوری شده صرف چه مواردی شود؟ زنان از چه سازوکارهایی در جمع آوری منابع بسیج بهره گرفتند؟ ویژگی مشارکت کنندگان زن در این شکل از بسیج منابع چه بود؟

چارچوب مفهومی

موضوع جنبش اجتماعی به عنوان کنش جمعی در بسیج منابع از جمله موضوعاتی است که در قاموس جامعه‌شناسی سیاسی و به ویژه مدل نظری تیلی مفصلاً مورد بحث قرار گرفته است. تحقیق حاضر اما به روش کیفی و با رهیافت جامعه‌شناسی تاریخی در تعیین چارچوب مفهومی نظری از مفاهیم محوری چون جنبش اجتماعی، بسیج منابع، کنش جمعی، مشارکت اجتماعی و استراتژی بهره گرفته که در ادامه و با استناد به آرا جامعه‌شناسان مرجع به اختصار معرفی می‌گردد.

جنبش اجتماعی

گیدنز جنبش اجتماعی را به عنوان کوشش جمعی برای پیشبرد منافع مشترک، از طریق عمل جمعی خارج از حوزه نهادهای رسمی تعریف می‌کند (Giddens, 1994:671) در سلسله جنبش اجتماعی را هدف اندیشیده شده و عمدی تعداد زیادی از افراد می‌داند که به دنبال ایجاد تغییر با تلاش گروهی هستند (Dresler, 1969: 451) پناهی با ارجاع به آبرو کرامبی (Abercrombie, 2000) جنبش اجتماعی به طور کلی

به آن دسته از حرکت‌های جمعی گفته می‌شود که در پی تجدید سازمان‌دهی جامعه هستند. هدف جنبش می‌تواند از براندازی نظام سیاسی اجتماعی موجود و ساختن نظام مطلوب تا مبارزه با گرانی و اقدام جمعی برای بستن یا بازکردن یک خیابان باشد. برخی از جنبش‌ها سازمان‌یافته و برخی سازمان خیلی سطحی و ضعیفی دارند. او همچنین با استناد به زندن (Zanden, 1990) جنبش اجتماعی را تلاش مداوم و سازمان‌یافته تعداد نسبتاً زیادی از مردم برای ایجاد یا جلوگیری از یک تغییر اجتماعی تعریف می‌کند. (Panahi, 2009: 40)

بسیج منابع

رهیافت جامعه‌شناسی سیاسی چارلز تیلی در کتاب «از بسیج تا انقلاب»، چگونگی شکل‌گیری فرایند کنش‌های جمعی یک جامعه در وضعیت انقلابی را توضیح می‌دهد. تیلی در الگوی بسیج خود به معرفی متغیرهایی چون منافع، سازمان و بسیج برحسب نوع می‌پردازد. منافع؛ امتیازها و دستاوردهای مشترکی است که در نتیجه کنش متقابل یک جمعیت یا جمعیت دیگر عاید اعضای آن جمعیت می‌شود. بسیج منابع نیز به معنای کوشش برای دستیابی به هر منبعی است که گروه مدعی برای پیشبرد عمل جمعی خود ضروری بدانند. «بسیج به میزان منابع تحت اختیار یک گروه مدعی اطلاق می‌شود. به‌عنوان یک فرایند، بسیج به افزایش منابع و درجه اختیار یک گروه بر منابع گفته می‌شود.» (Panahi, 2009: 338) منابع شامل منابع اجبارآمیز مانند سلاح، نیروهای مسلح و فناوری‌های کنترل‌کننده، منابع فایده‌مند مانند کالا، خدمات اطلاع‌رسانی و پول، منابع هنجاری مانند وفاداری‌ها و تکالیف یعنی تعهدات اعضایی از جمعیت در قبال دیگر اعضای گروه، خود گروه و آرمان‌های آن می‌باشد (Tilly, 2015: 105).

کنش جمعی به میزان عمل مشترک اعضای یک گروه مدعی برای به دست آوردن اهداف مشترک اطلاق می‌شود. به‌عنوان یک فرایند، کنش جمعی همان عمل مشترک جمعی است. (Panahi, 2009:338).

توان گروه برای کنش جمعی به میزان و مقدار منابع بستگی دارد. سازمان به

شکل‌گیری شبکه روابط فیما بین کنشگران آگاه به منافع جمعی اشاره دارد.

مشارکت اجتماعی

مشارکت به معنی به کار گرفتن منابع شخصی به منظور سهیم شدن در یک اقدام جمعی است. با نگاهی کاربردی مشارکت عبارت است از حساس‌سازی مردم و در نهایت افزایش پذیرش و توانایی آن‌ها برای پاسخ‌گویی به برنامه‌های توسعه از طریق درگیر کردن آنان با تصمیم‌گیری، اجرا و ارزشیابی برنامه‌ها. مشارکت در بردارنده سه عنصر سهیم شدن در قدرت، کوشش‌های سنجیده گروه‌های اجتماعی برای در دست گرفتن سرنوشت خود و جامعه و تأثیر گذاردن بر تصمیم‌گیری درباره امور عمومی است. مشارکت، شرکت فعالانه انسان‌ها در حیات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی و به‌طور کلی تمامی ابعاد حیات است. (Ganei Rad, 2009: 21) مشارکت، حق انسانی است که به لحاظ غایتی، به آزادسازی و اعتماد به خویشتن انسان و از نظر ابزاری، به بسیج و نقش‌آفرینی توده‌های انسانی در فرایندهای عملی حیات اجتماعی منجر می‌شود. مشارکت، بخش جوهری و اساسی رشد انسان است. (Safiri et al., 2013: 122)

استراتژی

موضوع استراتژی در مطالعات جامعه‌شناسان متأخر از جمله و به‌طور اخص بوردیو جایگاه ویژه‌ای دارد. ایده‌های او می‌تواند در تحلیل استراتژی در کنش جمعی برای بحث ما سودمند باشد. در تعریف بوردیو «استراتژی پردازش یعنی در نظر گرفتن این واقعیت که کنشگران اهداف و علایقی دارند، به این منظور پروراند شده‌اند که سرچشمه عمل کنشگران را در تجربه خود آن‌ها از واقعیت (حس عملی آن‌ها یا منطق عملی آن‌ها) جای دهند نه در مدل‌های تحلیلی که دانشمندان اجتماعی برای تبیین این عمل بر می‌سازند (Ibid:64).

چنین‌که ضمن اشاره به مفهوم نسبتاً غیرصریح استراتژی و بحث‌های پیرامون آن در جامعه‌شناسی از توافق جمعی آراء درباره برخی ویژگی‌های این مهم یاد می‌کند: «مفهوم

استراتژی و استراتژی‌پردازی چند عنصر را با هم ترکیب می‌کند. محاسبه عقلانی که توسط محدودیت‌ها و موانع، مخصوصاً با توجه به تخصیص منابع و در پی دستیابی به اهداف در میان‌مدت تا بلندمدت تعدیل می‌شود. از این جهت این مفهوم به‌عنوان تلاشی برای حل مسئله ساختار، عاملیت ارائه می‌شود» (Jenkins, 2015: 134). با آنکه جنکینز اذعان دارد که غیر از کنش استراتژیک انواع دیگری از کنش نیز وجود دارد که گاه به این صورت از کنش تقلیل می‌یابد، اما با توجه به آنکه استفاده از این مفهوم در علوم اجتماعی برگرفته از کاربردش در حوزه‌های دیگر خصوصاً جنگ و تجارت است، بر قابلیت و ظرفیت این واژه در دادن هدف و ساختار به کنش جمعی توجه داشته و نتیجه می‌گیرد: «استراتژی‌پردازی شکل مشخصاً مدرنی از کنش است که در مقابل شکل‌های گوناگون کنش سنتی قرار می‌گیرد» (همان).

روش تحقیق

به لحاظ روش‌شناسی، پژوهش حاضر مبتنی بر تحلیل اسناد منتشرشده درباره جمع‌آوری اعانه توسط زنان در سال‌های پس از پیروزی انقلاب مشروطه و تشکیل مجلس شورای ملی است که عمدتاً به‌صورت اسناد تاریخی، مقاله، کتاب و متون مطبوعاتی قابل‌دسترس بوده است. ریچی و لوئیس تحلیل سند را «شامل مطالعه اسناد موجود چه باهدف درک واقعی محتوی و چه روشن ساختن معانی عمیق‌تری می‌دانند که ممکن است با سبک و یا ظاهرشان آشکار شوند. کاربرد دیگر این روش در پژوهش‌هایی است که موقعیت‌ها یا رخدادها نتواند به‌طور مستقیم مورد مشاهده و پرسش قرار گیرد» (Ritchie & Lewis, 2003: 35).

به جهت اهمیت روایت زنانه از مآقع کوشش شده جامعه آماری تحقیق شامل کلیه متون و مکتوبات زن نوشته و قابل‌دسترس و در نتیجه گزارش خودابرازی زنان مبنای اصلی پژوهش قرار گیرد. این موارد در طول سال‌های گذشته و به تدریج و با مطالعه منابع مختلف فیش‌برداری و گردآوری شده است و از این رو دلالت بر نمونه‌گیری غیراحتمالی و به شیوه در دسترس دارد.

یافته‌های تحقیق

تحلیل ابعاد کنشگری زنان در بسیج منابع برای جمع‌آوری اعانه

در ادامه و بر اساس چارچوب مفاهیم به ارائه مستندات و تحلیل آن‌ها در راستای پاسخگویی به پرسش‌های تحقیق پرداخته می‌شود. بر این اساس هر یک از ابعاد کنشگری زنان در بسیج منابع برای جمع‌آوری اعانه به تفکیک مطرح می‌شود:

الف- اهداف کاربردی زنان در جمع‌آوری اعانه

آن‌چنان که از متون تاریخی انتشاریافته برمی‌آید، زنان عمدتاً در پاسخ به فراخوان مشروطه خواهانه برای سه هدف کاربردی به جمع‌آوری اعانه پرداختند

اولین موضوع که وجهه همت زنان در جمع‌آوری اعانه ملی شد، جلوگیری از استقراض بیشتر از دول خارجی، استقلال مالی ایران و بازپرداخت قروض قبلی بود. این مقصودها به بهترین وجه در ایده تأسیس بانک ملی که از پیش از مشروطه نیز از دغدغه‌های تجار بود از سوی مشروطه خواهان در مجلس اول شورای ملی مطرح و با حمایت گروه‌های نسبتاً وسیعی از اقشار مختلف و از جمله گروهی از متمولان دنبال شد. موضوع در مطبوعات روز از جمله در *حبل‌المتین* (۷ شعبان ۱۳۲۵) اطلاع‌رسانی و هیجانی جهت کنش جمعی در پی داشت. محیط فانی اذعان دارد: «عموم اهالی حتی مخدرات محترمه به صدا آمدند که ما حاضریم از مال خود مجاناً به دولت داده که از اجانب قرض نشود (MohitFani, 1984: 201). با انتشار خبر طرح تأسیس بانک در جریده ملی می‌خوانیم: «ملت غیور ایران... بلاتامل به هیجان آمدند و در تهران در منابر و مساجد مردان و بیوه‌زنان به فریاد آمده اظهار نظر کردند که ما لباس، فرش و مخلفات [زندگی] خود را فروخته بلاعوض به دولت داده، راضی نخواهیم شد که دوباره از خارجه قرض کند» (جریده ملی، س ۱، ش ۱۳، ۱۵ شوال ۱۳۲۴، ص ۱، به نقل از خسروپناه، ۱۳۸۱: ۵۰)

با انتشار خبر طرح تأسیس بانک ملی ایران ملت غیور ایران... بلاتامل به هیجان آمدند و در تهران در منابر و مساجد مردان و بیوه‌زنان به فریاد آمدند، اظهار نظر کردند که ما

لباس، فرش، مخلفات زندگی خود را فروخته و بلاعوض به دولت داده، راضی نخواهیم شد که دوباره از خارجه قرض کند.» (Emami, 2011: 73).

در ایران نو، سال ۱، ش ۱۵۳، ۲۷ صفر ۱۳۲۸ در نامه‌ای که از سوی گروهی از زنان در نشریه انعکاس یافته آمده: «ما هیئت نسوان تهران اصالتاً از طرف خود و وکالتاً از طرف عموم نسوان مملکت ایران بنا به تکلیف ملیت خود عرض می‌کنیم برای قبول همه نوع فرمان فرمایشات صادره از مجلس مقدس از دادن اعانه و قرض یا قبول هر نوع عوارض با کمال شوق و افتخار حاضریم (Baghdar, 2015: 102).

شفیعی (2023) در پژوهشی مفصل کارزار زنان برای تأسیس بانک ملی را نشانگر سطح بالای آگاهی‌شان از مآقع سیاسی اجتماعی روز، توان بسیج‌گری و نیز عاملیت ایشان در کنش جمعی در سطح ملی می‌داند. فعالیت‌های انجمن‌های زنان در این زمینه، دوره‌می‌ها و محافل زنانه و گزارش نشست‌های برگزارشده به‌زعم محقق‌گویای سازمان‌دهی حرکت مشارکت‌جویانه زنان است.

دومین موضوع، حمایت مالی از مبارزات مشروطه خواهان بود. این مهم در حقیقت از طریق مشارکت عمومی و از جمله زنان در تأمین منابع مبارزاتی آنان در دوران استبداد صغیر میسر می‌شد. خسروپناه با ارجاع به هفته‌نامه جبل‌المتین، س ۱۶، ش ۳۳، ۲۲ صفر ۱۳۲۷ با توجه دادن به اهمیت تأمین هزینه‌های مالی مقاومت در این دوره، تأمین مالی از ساکنان مناطق خارج از کنترل استبدادطلبان را مهم شمرده و جایگاه خاصی برای کمک‌های مالی زنان مشروطه‌خواه برمی‌شمرد: «مثلاً پس از فتح اصفهان به دست سواران بختیاری کمیسیون مالی برای تأمین مخارج رزمندگان بختیاری، عده‌ای از [اعضای انجمن] نسوان سعادت توأمان به انجمن [ایالتی اصفهان] رفته و اظهار داشتند حال که مردان در کار نیستند ما زیورآلات خود را تقدیم می‌نماییم. من جمله زنی کاسه مسین داشته و گفت از مال دنیا بیش از این مرا دارایی نیست و آن را هم در راه حیات و ترقی ملت نثار می‌کنم» (Khosro Panah, 2008: 68).

سومین موضوع، حمایت عمومی از زنان و خانواده‌های بی‌سرپرست تبریز و اردبیل

که همسران خود را به‌عنوان مجاهدان مشروطه در جریان مقاومت یازده‌ماهه تبریز در مقابل سلطنت‌طلبان از دست دادند. در ایران نو، سال ۱، ش ۱۲۳، ۲۱ محرم ۱۳۲۸ ق. خطاب به خواهران وطنی می‌خوانیم: «بر هر یک از شما فرض است که در راه وطن بکوشید تا جامه زنان بی‌همت نباشید چرا فکری به حال خواهران اردبیلی و تبریز نمی‌کنید ایشان خواهران ما نیستند آیا مردهای ایشان از ظلم مستبدین و در راه مادر وطن کشته نشده‌اند آیا ایران وطن ما نیست و اهالی آن‌هم وطنان ما نیستند... در خصوص وجه اعانه که از برای تبریز و اردبیل باید جمع شود ابدأ کسی در فکر نیست که آیا این زنان بی‌شوهر و اطفال بی‌پدر و برادر چه می‌کنند کسی دست بر سر آن‌ها خواهد کشید و یتیم نوازی و دستگیری از آن‌ها خواهد کرد کیست که بر پریشانی و دربدری آن‌ها بگرید و دلجوئی از آن اطفال بی‌گناه بکند و حال آنکه پدران و کسان ایشان در راه حفظ ناموس و حمایت وطن کشته شده‌اند و برای استرداد حقوق ما از زندگانی اسیر و خود را در جلوی گلوله دشمنان وطن ثابت‌قدم نمودند. اقلاً اگر هیچ کاری نمی‌توانیم بکنیم می‌توانیم که هر کس به‌قدر قوه و مقدور وجه اعانه کند که شاید این خرابی‌های وطن بدبخت خود را علاجی کنیم و از هزار یک مخارج اینان را تکفل نماییم.» (Baghdar, 2015: 92).

همچنین در مکتوب یک نفر مسلم که در ایران نو، سال ۱، ش ۱۵۳، ۲۲ صفر ۱۳۲۸ منتشر شده آمده است: «خدمت آقای وکیل‌الرعا یا نماینده مجلس مقدس این کمینه مدت‌ها بود که به‌واسطه شنیدن اخبار مندرجه در روزنامه ایران نو راجع به صدمات و خسارات وارده بر اهالی مظلوم اردبیل خاصه همشیره گان و مادرهای خودم همیشه خود را شریک غم و مصیبت آن‌ها دانسته و همه اوقات منتظر بودم ترتیبی مخصوص جمع اعانه برای آن بینوایان مقرر شود تا صاحبان حس و غیرت از مردان و زنان با یک تعصب ملی دستگیری از آن‌ها بنمایند» (Baghdar, 2015: 100).

ب- انگیزه‌های زنان از مشارکت اجتماعی در بسیج منابع

از خلال گزارش‌های خود ابراز شده زنان می‌توان انگیزه‌هایشان را از مشارکت اجتماعی در جمع‌آوری اعانه ملی در قالب دو منظور مقوله‌بندی کرد.

اول: ارزش‌های ملی‌گرایانه مهم‌ترین وجه جنبش مشروطیت بود؛ بنابراین آحاد مردمی را حول ارزش‌های وطن‌پرستانه و در اینجا حفظ استقلال ملی از طریق ممانعت از استقراض بیشتر از دول خارجی و اتکا به منابع داخلی، بازپرداخت دیون قبلی بسیج ساخت. همین ارزش وطن‌پرستی آنان را به زندگی و سرنوشت مدافعان مشروطه به‌مثابه ابناء خلف وطن حساس و به حمایت از هم‌نوعان در اینجا زنان بازمانده از مجاهدان کشته‌شده در جریان مبارزات مشروطه‌خواهی واداشت. لذا وطن‌پرستی از مهم‌ترین محورهای همبستگی کنشگران زن در جهت کنش جمعی جمع‌آوری اعانه به شمار می‌رفت.

درش ۱۵۷ ایران نوبه تاریخ ۴ ربیع‌الاول ۱۳۲۸ در مطلبی که به قلم عصمت منتشرشده، آمده: «حضور مبارک خواهران وطنی و همشیره‌های نوعی عرضه می‌دارم مقصود از این مزاحمت و اجتماع آن است که الحال کشتی مملکت ما ایرانی‌ها دچار امواج مخالف شده باید اکنون دست اتفاق و اتحاد از مرد و زن به یکدیگر داده و این کشتی طوفان‌زده را به ساحل نجات برسانیم و دشمن خارجه را با اتحاد و اتفاق معنوی از مملکت خود که خانه ما ایرانیان است خارج نماییم و برای این مقصود مقدس و حفظ استقلال مملکت پول لازم است که باید هر یک از ماها به‌قدر وسع و امکان کمک نماییم تا با آن پول دولت بتواند قشون منظمی مرتب نموده و استقلال وطن مقدس را حفظ نماید و اگر چنان چه در این باب کوتاهی کنیم و از اقدام بنشینیم تاریخ عالم به ما نشان می‌دهد هر ملتی که غیرت وطن‌پرستی و ملیت نداشته باشد مملکتشان زوال یافته و استقلالشان را از دست داده‌اند دارایی و قومیت ایشان عصمت و ناموس آنان مذاهب و ایمان ایشان به باد فنا رفته است چرا به‌واسطه آن که داشتن تمام آن‌ها بسته به استقلال مملکت است.» (Tatari & Turkchi, 2011:76)

در مطلبی که با عنوان خطاب به خواهران وطنی ایران نو، سال ۱، ش ۱۲۳، ۲۱ محرم ۱۳۲۸ ق. منتشرشده، حمایت و نوع‌دوستی زنانه نسبت به بازماندگان مجاهدان فقید مشروطه، این‌گونه با ارزش‌های وطن‌پرستانه ممزوج شده است: «ای خواهران نجیب و ای هم‌وطنان اصیل ایران از دست رفت منتظر همت است غیرت شما کجاست همت شما کو

این قول کی به فعل خواهد رسید وطن در بحران است و منتظر درمان... الحاصل بر همگان لازم و متهم است که نگذارند مادر وطن و ناموس آن‌ها به دست اجانب بیفتد و خود را آلت تمسخر ایشان سازند خصوصاً در این مشروطه کبیر که چشم تمام عالم ناظر اعمال ماست و دشمنان منتظر اندک غفلت و اختلال در کار که فوری مثل عقاب ما را ببلعند پس ما باید هر چه می‌توانیم در این راه بکوشیم (Baghdar, 2015: 92).

دوم: صورت‌بندی و بیان سیاست‌های هویتی از طریق کنشگری اجتماعی از دیگر انگیزه‌های مشارکت اجتماعی زنان در این بسیج به شمار می‌رفت. بازشدن فضای سیاسی اجتماعی مشروطه موجب شد تا زنان در پرتوی آگاهی بخشی این برهه، به بیان مطالبات خود پردازند. مشخص‌ترین مطالبه تغییر وضعیتی بود که به‌طور تاریخی آنان را در شرایط فرودستی قرار می‌داد. پرده‌نشینی را برایشان تجویز و توصیه می‌کرد و حضورشان را در حوزه عمومی بر نمی‌تافت. شأن آنان را از مقام انسانی برابر با مردان در مقام همسر و مادر نادیده می‌گرفت و از جمله اموری چون سوادآموزی را برایشان با موانع بسیار روبرو ساخته بود؛ بنابراین چه‌بسا بهره‌گیری از فرصت ایجادشده در اثر تحولات مشروطه خواهانه و نیز ورود افکار، عناصر و مظاهر مدرنیته از دوره ناصری به بعد، زنان را به بیان مطالباتشان در برابر نظم جنسیتی پدرسالارانه سوق داد.

مداقه در متون تاریخی انتشاریافته حاوی نکات قابل تأملی است که در اینجا و برای دفاع از ادعای هویت مداری مشارکت زنان در کنش جمعی جمع‌آوری اعانه سودمند است. نکته آن است که به جهت عدم همراهی عده‌ای از متمولان، گزارش‌هایی از عدم استقبال عمومی و به‌ویژه بی‌اعتنایی برخورداران و تداوم مراودات مالی با بانک‌های خارجی موجب ناراحتی ملی‌گرایان شد. ندای وطن درش ۱۵ خود به تاریخ ۲۴ محرم ۱۳۲۵ در مذمت کسانی که از ایشان انتظار حمایت می‌رفت ولی چندان رغبتی به این مهم نشان ندادند، به‌طور حیرت‌انگیزی به گفتمان جنسیتی غالب اشاره کرده و با درج لقب مردهای از زن کمتر، به نحوی فرومایگی این دست مردان را با صفت زنانه تشریح می‌کند: «... مردهای از زن کمتر کسانی هستند که پول‌های عمده نقد دارند و به بانک‌های خارجه

می‌سپارند و به بانک ملی که حافظ دین و ناموس مملکت است، نمی‌دهند. مسلماً این مردها هزاردرجه از زن کمترند، بلکه چون غیرت ندارند و آبادی وطن خود را نمی‌خواهند و پاس حقوق دولت را نگاه نمی‌دارند، لفظ آدمیت را از وجود منحوس خود لکه‌دار نموده‌اند...» (ندای وطن، ش ۱۵: ۳). این مواضع کانونی نظم جنسیتی پدرسالارانه در دوران قاجار دربردارنده رویکرد شناخته‌شده‌ای به زن است که او را جنس دوم و فاقد صلاحیت جهت نقش‌آفرینی‌های اجتماعی سیاسی معرفی می‌کند.

با درک ابعاد و ماهیت این گفتمان می‌توان برای مشارکت زنان در بسیج منابع و جمع‌آوری اعانه ملی را وجهی اعتراضی قائل شد. درواقع این کنش جمعی زنانه گویای صورت‌بندی سیاست‌های هویت‌کنشگرانی است که از مناسبات ناعادلانه، تبعیض‌ها و کلیشه‌سازی‌های جنسیتی به‌جان‌آمده و فرصتی برای مشارکت اجتماعی در بسیج می‌جستند تا هم هویت خود را به‌عنوان کنشگر اجتماعی در تاریخ ثبت کنند و هم عاملیتشان را به رخ مردانی بکشند که به‌طور تاریخی منابع قدرت را درید خود داشتند و آنان را فاقد قدرت می‌انگاشتند.

رئسه مدرسه عالی‌ام المدارس، صبیحه امام‌الحکما خطاب به خواهران هم‌وطن در فراخوان خود برای مشارکت در کارزار جمع‌آوری اعانه ملی مکتوبی، منتشره در شماره ۱۲۳ ایران نو، سال ۱، مورخ ۲۱ محرم ۱۳۲۸ ق نوشته که هم‌گویای آگاهی زنان این دوره از وضعیت زنان در جوامع دیگر و به‌طور خاص جوامع شرقی است و هم‌جوه اعتراضی پرننگی علیه تلقی فرودست‌انگارانه از زنان زمانه خود دارد: «شماها [زنان] در این اقدام دو فائده خواهید برد: یکی از این که کار بزرگی به‌واسطه همت شما از میان برداشته می‌شود و صفت نیک‌نامی شما مثل زن‌های ژاپونی در اکناف عالم منتشر و ثانیاً این اقدام سرمشق و محرک حمیت مردان خواهد شد و یقیناً در دل خود تصور این معنی را خواهند کرد (چه مردی بود کز زنی کم بود) امیدواریم که عرض این خادمه وطن در خانم‌های وطن پرست بی‌اثر نماند تا کسانی که همیشه زنان را خیلی پست و جزو امورات محسوب می‌دارند بدانند که آنچه فرض می‌کرده‌اند اشتباه صرف است و زن با مرد ابداً فرقی ندارد

جز در قوای جسمانی نه هر زن زنت نه هر مرد مرد (تا چه کند همت والای تو).»
(Baghdar, 2015: 95).

در همین راستا در متن زن نوشته دیگری منتشره در روزنامه تمدن، س ۱، ش ۱۲، ۷ ربیع الاول ۱۳۲۵ آمده: «شماها که این قدر بر ما خرده می گیرید بهتر است بدانید همین زن‌ها هستند که حافظ ادامه مجلس شورای ملی هستند، چه مجلس حکم تأسیس بانک ملی فرمود. این زن‌ها بودند که گوشواره و انگوی خود را فروخته، دادند ولی مردان متمول که ثروت مملکت نزد آن‌هاست در کمال بی‌غیرتی پول‌های خود را در بانک‌های اجانب می‌گذارند و ابداً همراهی و کمکی نکرده‌اند. لذا اقدام‌هایی در روزنامه‌ها با عنوان‌هایی چون «چه مردی بود کز زنی کم بود» مورد تمجید و تحسین قرار می‌گرفت تا مردان متمولی که پس‌اندازهای خود را در بانک‌های اروپایی نگه می‌داشتند شرمسار شوند» (Vatan Dost, 2008:43).

مورگان شوستر خود درباره بسیج‌گری زنان در جمع‌آوری اعانه می‌نویسد: «زنان همه‌روزه پول‌های خود را برای اعانه مملکت خود می‌دادند و خدام وطن را تشویق نموده و در هر لحظه به چشم حسرت، مادرانه بر آن‌ها می‌نگریستند. در آن موقع و آن ساعت وحشتناک حزن‌افزا که دل‌های مردان ضعیف شده و خوف حبس و زجر و دار و گلوله‌ریز شدن، بر شجاع‌ترین اهل مملکت راه‌یافته و باعث خفقان قلبشان شده بود، زن‌ها کوتاهی نکرده و از دیگران عقب‌نماندند (Shuster, 1972: 242).

امامی به تأثیر تحرک‌بخش و آگاهانه و هویت‌دار مشارکت زنان در کنش جمعی جمع‌آوری اعانه توجه داشته می‌نویسد: «بنابراین، زنان ایرانی در تأسیس بانک ملی، حمایت و مشارکت بسیار جدی و حضور کاملاً آگاهانه در دفاع از مجلس شورای ملی به‌عنوان یکی از دستاوردهای انقلاب مشروطه، داشتند و در این راه، نه تنها از مردان پیشی گرفتند، بلکه عامل تحرک جامعه برای دستیابی به بانک ملی بودند» (Emami, 2011: 75).

ج- سازوکارهای زنان مشارکت‌کننده در جمع‌آوری منابع

گزارش‌های زنان از هدایای نقدی و غیر نقدی جهت اعانه ملی آن چنانکه در مطبوعات انعکاس یافته، نشان‌دهنده مواردی چون پول نقد، اشیای ذی‌قیمت مانند زیورآلات، طلا، جواهر و ساعت بوده است.^۱

مداقه بیشتر در گزارش‌های مشارکت زنان در گردآوری منابع اعانه محققان را به سطوح عمیق‌تر زندگی زنان برده و با چگونگی تأمین منابع آشنا می‌سازد. در واقع در زمانه‌ای که عمده زنان (غالباً شهرنشین) نیروی مشارکت اقتصادی دانسته نشده و فاقد پایگاه شغلی بوده، درآمد مستقلی نداشته، به مردان در مقام سرپرست خانوار وابسته بودند، تهیه چنین وجوه اعانه‌ای آسان نبود؛ بنابراین تمرکز بر تاکتیک‌های فردی انباشت منابع سرنخ‌هایی درباره شیوه‌های بروز و نمود عاملیت زنان در امور عام‌المنفعه به دست می‌دهد که برای مطالعات جامعه‌شناسی تاریخی مربوطه مهم شمرده می‌شود. در سه روایت مجزا با تاکتیک‌های زنان در تأمین مالی اعانه در مقطع مذکور پرداخته می‌شود.

«به حمدالله در نمره ۱۳۴ ایران نو در تحت عنوان (بشارت به خانم‌های وطن) شرحی به امضا رئیس مدرسه عالی که خوشبختانه کاشف از قرارداد صحیح مطابق نیت این کمینه بوده مشعوف گردیدیم لذا از شوهر خودم از بابت طلب مهریه‌ام ده تومان گرفته مجوفا ارسال حضور مبارک نمودم که در صندوق اعانه به توسط دو امین خود ضبط و مابقی اعانه‌جات خانم‌های با حمیت و فتوت این شهر خاصه آن‌هایی که از خود قادر و مستغنی‌اند برسانید» (Baghdar, 2015: 100).

به‌روشنی، روایت اول گویای درخواست مهریه از شوهر و اهدای آن در قالب اعانه است. مهریه به‌طور قانونی و عرفی شامل هدیه‌ای است که زوج در هنگام ازدواج به زوجه اهدا کرده و یا طبق توافق طرفین، اهدای آن را متعهد می‌شود. زنان در فقدان دسترسی به منابع مستقل مالی با اخذ و تخصیص مهریه خود در بسیج منابع مشارکت داشتند.

و نیز تحت عنوان حسیات دختر ایرانی در روزنامه ایران نو، س ۱، ش ۱۵۸، ۵

۱. از جمله در ایران نوش ۱۵۳، ۲۷ صفر ۱۳۲۸ و شماره ۱۵۷ از همین نشریه مورخ ۴ ربیع الاول ۱۳۲۸

ربیع الاول ۱۳۲۸ آمده: «خدمت مدیر محترم ایران نوالتفات فرموده در تحت عنوان ران ملخ عریضه ذیل را در روزنامه مبارک درج فرمائید چون این کمینه امسال به سن ۹ سالگی رسیدم و برحسب حکم شرعی نیت روزه را به قصد وجوب نمودم و معمول است که هدیه در سال اول روزه ابوین به اطفال انعام می دهند خانم این کمینه یک زوج گوشواره به کمینه انعام دادند... از خانم خودم اجازه گرفتم که گوشواره خودم را اگرچه قابل نیست در راه اعانه ملت تقدیم نمایم. خانم این کمینه هم گوشواره خود را تقدیم نمودند. هر دو گوشواره موجود هر نقطه که اعانه به تصویب اولیای امور جمع می شود مقدر فرماید که تقدیم شود. خانم کوچک صبیبه آقا شیخ آقای استرآبادی موازی دو زوج گوشواره طلا که به وزن شش مثقال و چند نخود اضافه است و یک زوج آن چهل و هشت دانه مروارید دارد نزد آقا شیخ آقای استرآبادی امانت است که در موقعی که از طرف اولیا امور محل جمع آوری اعانه معین شود تقدیم دارند به علاوه مادر این طفل از بابت مهریه خود پنجاه تومان به آقای مشارالیه حواله داده است و ایشان هم پس از تعیین محل پرداخت در مدت ده ماه هر ماهی پنج تومان تقدیم خواهند نمود» (Baghdar, 2015: 106).

در روایت دوم ضمن شناسایی سنت های هدایای مرسوم و رایج در بین خانواده های طبقه متوسط از جمله هدیه اولین سال روزه داری، منابع مالی دختران و عاملیت آنان در راه جمع آوری اعانه بیش از پیش روشن می شود.

فروش اموال شخصی راه دیگر تأمین مالی جهت اعانه بوده است. ندای وطن در شماره ۱۸۳ سال دوم خود درباره مشارکت زنان در جمع آوری اعانه ملی آورده: «عقلای مملکت و مبعوثان ملت، چاره اصلاح کلیه امور را منحصر به پول دیده در دارالشوری کبری از ابتدای افتتاح مجلس مشورت ها شده و رأی ها برای تأسیس بانک ملی داده شده و به شرح اعلانی که تا کره قمر گمان دارم نسخه اش پیران گردید، چه امتیازاتی از دولت گرفته و به بانک ملی حصر نمودند یا به امتحان یا به وجدان غیورانه از مرد و زن دیدم و شنیدیم و در نصیحت نامه ها خواندیم که هر کس به قدر مقدور وجهی داده و قبض از تحویلداران بانک ملی گرفتند، کما اینکه خود این بنده پارسال واسطه فروش محقر اشیا

یک محترمه بودم که هشتاد تومان وجهش را به اسم بانک ملی داده ۱۶ ورقه قبض پنج‌تومانی گرفتم.»

د- پایگاه اجتماعی اقتصادی زنان مشارکت‌کننده در جمع‌آوری اعانه ملی

یکی از مهم‌ترین ابعاد مشارکت زنان در بسیج منابع جمع‌آوری اعانه، آشنایی با ویژگی‌های آنان از جمله پایگاه اجتماعی اقتصادی زنان مشارکت‌کننده برحسب است. این امر در شناسایی آرایش گروه‌های اجتماعی فعال در جنبش مشروطه و نیز سایر کنش‌های جمعی پیرامون آن سودمند است.

مداقه بر نقل قول‌ها نشان می‌دهد زنان اعانه‌دهنده از طبقات اجتماعی مختلفی بودند. اغنیا به سهم خود در این حرکت جمعی مشارکت داشتند. یغمایی آورده: «حمایت و یاری زنان به تأسیس بانک ملی به قشر خاصی محدود نبود. نه تنها اقشار محروم و ستم‌کش جامعه ایران بلکه در این خیزش عمومی، همه اقشار و طبقات جامعه مشارکت داشتند و گروهی از زنان اعیان و اشراف کشور نیز متعهد شدند برحسب تمکن مالی خویش از یک‌صد تومان تا هزار تومان کمک کنند» (Yaghmaei, 1972: 243).

در شماره ۱۴۸، مورخ ۲۲ صفر ۱۳۲۸ ق روزنامه ایران نو، با توجه به اسامی اعانه‌دهندگان می‌توان خاستگاه درباری و یا منسوب به‌نظام پادشاهی زنان مشارکت‌کننده را دریافت: «این جانبه شب و روز از خواندن و شنیدن گفت‌وگوی استقراض جدید راحت و آسوده نیستم باینکه نهایت سختی را دارم با وصف این محض حفظ استقلال دولت و استقرار قومیت مبلغ سیصد و پنجاه تومان خودم و دخترها با سرکار علیه عالیه ضیاالسلطنه عیال جناب مصدق السلطنه به اسم استقراض داخلی در بانک شاهنشاهی سپرده قبض دریافت داشتیم که ان‌شالله وقتی دولت تأسیس مخصوص جمع‌آوری وجوه استقراض را تهیه کرد قبض به آن را تسلیم اداره مزبوره خواهیم داشت امیدوارم ان‌شالله سایر خان‌های این مملکت و خواهرهای عزیز وطنی و دینی این جانبه هم حتی‌المقدور کمک نموده نگذارند که اسیر خارجه شویم برادرهای دینی هم راضی به اسارت خواهرهای خودشان نشده همه قسم کمک خواهند فرمود و بر اولیای امور لازم است که اداره صحیحی برای

جمع‌آوری این استقراض داخلی هر چه زودتر تأسیس نموده و به کمک ملی از استقراض خارجی مستغنی خواهند شد ان‌شاءالله. سرکار نجم السلطنه ۱۰۰ تومان، حاجیه شوکت‌الدوله ۱۰۰ ت، عشرت‌الدوله ۵۰ ت، ضیاالسلطنه ۵۰ ت و قمرالملوک ۵۰ ت. نجم السلطنه (Baghdar, 2015: 100).

اسامی مختلفی که در صورت بالا آمده، نشان از خاستگاه اجتماعی اقتصادی بالای اعانه‌دهندگان دارد. بر اساس کثرت اسامی زنانی که خود را با نام همسرانشان و نیز پسران ارشد و مشهورشان معرفی می‌کنند و نیز زنانی که در مقام مدیره مدرسه، معلمه و نیز شاگردان هستند، می‌توان به ضرس قاطع از تنوع پایگاه طبقاتی زنان اعانه‌دهنده سخن گفت. از جمله نکته قابل توجه مشارکت زنان طبقه فرودست است. چنانکه در صورت اعانه‌دهندگان زنانی با عنوان خدمتکار، رخت‌شو آمده است. «حتی کار به آنجا رسیده بود که زن رخت‌شویی به محوطه مجلس رفت. یک تومان داد و تقاضا می‌کرد برای بانک ملی اسمش را بنویسند» (Emami, 2011) کسروی این ماجرا را این‌گونه روایت می‌کند: «روزی زنی در مجلس سخنرانی سید جمال واعظ اصفهانی برخاست و گفت: دولت ایرانی چرا از خارجه قرض می‌کند، مگر ما مرده‌ایم؟ من یک زن رخت‌شوی هستم، به سهم خودم یک تومان می‌دهم، دیگر زنها نیز حاضرند» (Kasravi, 1994: 182).

باید دانست یکی از گروه‌های فرودست زنان، زنان بیوه بوده‌اند که به جهت از دست دادن همسر و نابرخورداری از پایگاه شغلی، فقدان دسترسی به منابع مالی، شرایط دشوار اقتصادی معیشتی را تجربه می‌کردند. برای این زنان به‌ویژه آنان که در سنین جوانی همسر خود را ازدست داده و سرپرست کودکان خردسال خود شده بودند، به جهت مضیقه‌های معیشتی و عدم دسترسی به فرصت‌های شغلی راهی به‌جز ازدواج مجدد محتمل نبود. در نتیجه به‌طور عمومی رقیبی برای زنان همسر دار محسوب شده و در نتیجه به‌طور

غیرمستقیم طرد می‌شدند^۱؛ بنابراین صحبت از زنان بیوه با توجه به شیوع بیماری‌های واگیردار و میزان بالای مرگ نفوس، صحبت از گروه اجتماعی نسبتاً قابل توجهی است که در مناسبات جاری زندگی روزمره رنج و تلخی بسیاری را تجربه کرده و از این رو مشارکت آنان در جمع‌آوری اعانه مشارکت طیفی از طبقه اجتماعی اقتصادی فرودست محسوب می‌شود. در شماره ۱۰۳ روزنامه *حبل‌المتین* منتشره در رجب ۱۳۲۵ می‌خوانیم: «چه بدبخت است زنی که شوهرش فوت کند و آن بیچاره فلک‌زده را با چندین طفل بزرگ و کوچک، گرسنه و تشنه، نالان و گریان، بیوه و بی‌کس بگذارد، حال این بینوا به که رو آورده و پناه به که برد. حسن و جمال رفته، جوانی سررسیده، اطفال صغیر عرصه را بر او تنگ کرده و راه چاره‌اش از هر طرف مسدود. اگر درست، به حال زنان بیوه دقت کنیم و در حالت عجزشان که متحیر و سرگردان‌اند، تأمل نمایند حکم قطعی خواهیم کرد که هیچ طایفه درمانده‌تر از این‌ها نیست... حال همین پیرزن بیوه با این وضعیت مالی، خود را در تأسیس بانک ملی شریک می‌داند و هر آنچه دارد که چیز زیاد قابل داری هم نیست با هیچ چشم‌داشتی تقدیم مجلس می‌کند و این جای تأمل فراوان دارد».

در این خصوص روزنامه مجلس در شماره ۲ خود گزارش می‌دهد: «در نوامبر ۱۹۰۶ م. / آبان ۱۲۸۵ ش. بیوه‌زنان گوشواره و دستبند خود را برای قرض دولت و تأسیس بانک داخله حاضر کرده و هر یک می‌خواهند که در این باب بر دیگران سبقت گیرند». در همین ارتباط زنی از اهالی قزوین در نامه‌ای خطاب به سعدالدوله (نماینده مجلس شورا) می‌نویسد: «این کمیته مقدار ناقابل از زیورآلات خودم را که برای ایام محنت ذخیره کرده بودم، فقط برای افتخار به توسط حضرت مستطاب عالی به جهت بانک ملی فرستادم... [استدعا دارم] اشیا مرسله را اعضا محترم بانک ملی با امانت و شرافت خودشان فروخته و هرچه قیمت آن‌ها باشد اسهام بانک را برای کمیته روانه فرمایند. چه کنم زیاده از این قادر

۱. برای درک ابعاد این طرد اجتماعی نگاه کنید به شعر عالم‌تاج قائم مقامی با عنوان بیوه زن. خسروپناه (Khosropanah, 2008) توصیف پایگاه اجتماعی اقتصادی فرودست زنان بیوه و فقدان درآمد زنان بطورعام، بر اهمیت مشارکت اجتماعی آنان در حمایت از تأسیس بانک ملی تأکید دارد.

نبودم... [در ضمن] زنی از همسایگان کمینه، حمیت و غیرت نموده با اینکه شوهر ندارد و یک پسر صغیر دارد، آن بیچاره هم پول نقد نداشت سه فقره اسباب که در صورت علیحده ثبت شده به توسط کمینه تقدیم حضور مبارک نموده که آن‌ها را فروخته، سند سهام بانک ملی را به اسم صغیر مشارالیه مرحمت فرمایند...» (مراسله یکی از مخدرات قزوین، هفته نامه جبل‌المتین، س ۱۴، ش ۳۴، دوشنبه اول ربیع الاول ۱۳۲۵، ۱۶-۱۷،) Khosropanah, (2008: 51)

علاوه بر این، ارقام پایین اعانه احتمالاً نشان‌دهنده نقش زنان طبقات فرودست و نابرخوردار اقتصادی در این حرکت جمعی است.

در اینجا باید به خاستگاه جغرافیای زنان اعانه‌دهنده نیز توجه داشت. بر اساس مستندات موجود این حرکت محدود به پایتخت نبوده و زنان هرکجا فراخوان کمیت‌های اعانه را دریافت می‌کردند، در حد توان خود به بسیج منابع پرداختند. از جمله عین السلطنه ضمن بیان نارضایتی‌اش از استقراض داخلی و در خلال آن ما را با ابعاد مشارکت زنان آشنا می‌سازد: «ثانیاً هیجان مردم طهران و کل ولایات خصوصاً آذربایجان در عدم رضایت از استقراض خارجه، باز بعضی شیرین کاری‌ها مثل همان حکایات پارسال در فقره بانک ملی به میان آورده‌اند که در مقابل آگاهی خارجه از کم و کیف آن من هیچ نپسندیدم که صدیقه خانم دختر ده ساله در عراق وارد مسجد شده گوشواره خود را داد و مردم گریه کردند، یا سکینه سلطان بیگم دست‌بند خود را داد و مردم دانه‌های آن را به قیمت پنج تومان خریدند، یا حاجیه مریم صبیبه اسعد نظام به سن پنجاه ساله سه تومان پول رخت عید خود را داد. دایه خانه شمس‌المعالی یک حلقه انگشتر نقره پنج‌تن» ( ) Ain al-Sultanah, (1999: 3064)

کسروی درباره مشارکت زنان تبریز می‌آورد: «سید حسین یکی از نمایندگان پیشنهاد کرد که تلگراف‌هایی که از شهرها رسیده خوانده شود... در همان مجلس تنها یک تلگرافی از تبریز خوانده گردید که اینک در پایین می‌آوریم: «از تبریز ۱۸ جمادی الاولی - نمره ۲۶۶ وضع شهر حالتی پیدا کرده که از تحریر» (و تقریر عاجزیم از طرفی جوانان ملت

داوطلبانه سواره و پیاده برای وقایه مقصود» «مقدس و حراست دار الشوری جان‌برکف گرفته در حرکت‌اند و از طرفی کمیسیون اعانه» «تشکیل و اهالی با کمال بشاشت بدادن اعانه بر یکدیگر سبقت می‌جویند علم الله و اشهد» «زن‌های غیوره آذربایجان امروز شرف ملیت را از تمام عالمیان ربوده و اتصالاً گردن‌بند و گوشواره و دست‌بند است که به صندوق اعانه با هزار نیاز تقدیم می‌کنند» «و تمام اهالی با جان و مال در حفظ مقصود مقدس حاضرند و البته آن حضرات هم از وقایع طهران ما را محروم نفرمایند. (انجمن اتحادیه تبریز)» (Kasravi, 1994: 610)

ه- استراتژی‌های زنان کنشگر در جمع‌آوری اعانه

عاملان انسانی مورد مطالعه در این تحقیق برحسب محاسبه عقلانی منابع قابل دسترس، محدودیت‌ها، موانع و شرایط تخصیص منابع برای دستیابی به اهداف در میان‌مدت تا بلندمدت عمل کردند. این برآورد شرایط بود که وضعیت کنش را برایشان روشن ساخته و به آنان جسارت عبور از موانع را می‌بخشید؛ بنابراین بدیهی است برای تحقق کنش باید راه‌هایی را آزموده، شگردهایی را بکار بسته و در جهت تحقق اهداف، فرصت‌های کنش جمعی را در نظر گیرند. در اینجا به معرفی این استراتژی‌ها پرداخته می‌شود.

۱- پرهیز از مصرف‌گرایی

یکی از مهم‌ترین راه‌های پیشنهادی جهت تأمین منبع به منظور اختصاص آن به اعانه پرهیز از مصرف‌گرایی بود. در ایران نو، سال ۱، ش ۱۲۳، ۲۱ محرم ۱۳۲۸ ق. در این باره آمده: «یقین می‌دانم که کار بسیار سختی نیست و البته می‌توانیم انجام بدهیم به شرط تصمیم عزم و جزم همت مشکلی نیست که آسان نشود. شخصی باید که هراسان نشود، به هر کاری که همت بسته گردد، اگر خاری بود گلدسته گردد و باید برای پیشرفت این کار قدری از تفننات و فضول‌خرجی‌های خود دست برداریم و به اتفاق در اصلاح کار بکوشیم (آری به اتفاق جهان می‌توان گرفت) به والله العظیم قسم است که اگر دست اجانب به این خاک پاک دراز شود از برای ما زنان به درجات بدتر است تا مردان به جهت شیوع بی‌ناموسی و

بی‌عصمتی و غیره و غیره پس ما باید تا می‌توانیم دست از خیالات شهوانی و آرایش‌های بی‌معنی خود برداریم و خود را بر زینت‌آلات خارجه آرایش نکنیم (خشت دیوار خویشتن خوردن) (به در خوان دیگری حلوا) بلکه این آرایش و کمک به خارجه را از برای خود ننگ بدانیم و در زیر بار این بی‌ناموسی و بی‌شرفی نرویم. این اسباب زینت که ما از خارجه تحصیل می‌کنیم و ایشان را بر استملاک و استهلاک و وطن کمک می‌دهیم و به عینه مثل چشم یا عضو دیگر از اعضا عاریتی است که شخصی ببندد و خویشتن را بیاراید و اسباب فخر و قشنگی خود فرض کند ولی در باطن همان کور یا شل است و نیز باید به ترقی اقمشه و متاع داخله پردازیم و آنچه صرف این قبیل اشیا بی‌مصرف می‌کنیم و پول می‌دهیم فی‌الواقع ننگ می‌خریم. درست کار ما به کسی می‌ماند که تمام دارائی خود را به راه قمار ببازد وقتی که از قمار برخواست نگاه می‌کند خود را محتاج قوت یومیه می‌بیند و افسوس می‌خورد ولی فائده‌ای ندارد (فما ربحت تجارتهم و ما كانوا مهتدین مثلهم کمثل الذی استوقد ناراً فلما اضاتت ما حوله ذهب الله بنورهم و ترکهم فی ظلمات لا یبصرون) ای که دست می‌رسد کاری بکن فرضاً هر زنی یک تومان یا بیشتر هر کس به قدر مقدور خود اعانه از برای مخارج ملی جمع کند از کسی چیزی معتابه کاسته نمی‌شود و ابداً اثری نخواهد نمود ولی بسیاری از کارهای عمده و امورات مهمه را انجام می‌دهد مثلاً اگر قرض روس را تأدیه نمایند شاید مانع از استقراض مجدد بشود و بسیاری از دردهای بی‌درمان را علاج می‌کند و امروز بسته به همت و غیرت شما خواهران وطنی است (سخن را روی بر صاحب دلان است)» (Baghdar, 2015: 92).

در جای دیگری در جهت تأمین منابع اعانه، پرهیز از مصرف‌گرایی این‌گونه توصیه شده است: «آن زن‌هایی که طفل شیرخواره دارند، بچه‌داری را به خود حرام کنند؛ آن‌ها که شوهر دارند خانه‌داری و زندگی را حرام بدانند؛ تا ماشین نداریم به شاهزاده عبدالعظیم پیاده برویم؛ تا کارخانه نداریم لباس‌های گوناگون نپوشیم؛ تا کارخانه چینی‌سازی نداریم؛ در ظرف چینی غذا و طعام نخوریم و آب در آبخوری‌های بلور ننوشیم؛ تا کارخانه قندسازی نداریم؛ چای نخوریم.» (ترکچی و ططری، ۱۳۹۰: ۷۶).

۲- دعوت به اتحاد و همبستگی زنان

دومین استراتژی زنان در پیشبرد کنش جمعی خود، یادآوری وضعیت مشابه آنان در نظم جنسیتی پدرسالارانه است. این یادآوری با خطاب قرار دادن زنان به کمک واژگانی چون ما خواهران وطنی، ما طایفه نسوان و از این قبیل زنان را بیش‌ازپیش و برحسب پیوند تاریخی خواهری در برابر عقد اخوت برادری آن چنانکه در میان مردان مرسوم بود، متحد می‌ساخت. درک زنان از اهمیت همبستگی اجتماعی، هم به شعور و بلوغ سیاسی اجتماعی آنان بازمی‌گشت و هم در توان آزمایشی قدرت آنان برای بسیج تعیین‌کننده بود. همبستگی اجتماعی امری بود که زنان در جهت سیاست‌های هویت خود در برابر نظم پدرسالارانه به‌منظور تحقق کنش جمعی سخت بدان نیازمند بودند.

بی‌بی تبریزی در نامه‌اش در آغاز سال ۱۳۲۸ می‌نویسد: «ما طایفه نسوان هم باید دست خواهری را به دست هم داده اتفاق و اتحاد بکنیم... ای خواهرهای وطنی، به آواز بلند فریادرس عرض می‌کنم {که} نباید ما قتل نفس کرده، خودمان را هلاک بکنیم که خدا نکرده آخرتمان هم از دنیایمان بدتر بشود. ای خواهرهای وطنی، باید ما در عوض قتل نفس کردن، دست اتفاق و اتحاد به دست هم داده، همت و غیرت بکنیم تا مردان ما هم به غیرت آمده با ما اتفاق داشته باشند؛ تا همه خواهران و برادران وطنی اتفاق کرده مملکت ایران را که وطن عزیز ما است، از مرحله اجانب دور کنیم. البته اگر حالا ما هم اتفاق بکنیم، امام ما هم کمک خواهند کرد. مگر ما صاحب نداریم که به دست خارجه بیفتیم البته اگر یک‌مرتبه از ته دل بگوییم: «یا صاحب‌الزمان ادر کنی» به داد ما خواهند رسید؛ ما را از دست اجانب نجات خواهند داد.» (Tatari, A., & Turkchi, 2011: 76). در نقل قول پیش‌تر مطرح شده نیز تأکید بر اتفاق به معنای کنش جمعی مشترک (به اتفاق در اصلاح کار بکوشیم) در همین راستا بوده است.

همچنین لحن انذاردهنده بیانیه‌ها، مکتوبات و نامه‌های منتشرشده زنان با این مضمون آکنده از موضع اعتراض آمیز و مصمم آنان برای تغییر شرایط است. در نامه بی‌بی تبریزی نمایی از کنشگری زنان مطرح می‌شود که بیش‌ازپیش به عاملیت آنان وجهی اعتراضی

می‌بخشد. «بنده روز پنجشنبه در مجلس زنانه که در منزل سرکار علی‌یه زینب خانم، صبییه میرزا سید عبدالله اتابکی بودم، شنیدم که چند نفر از خانم‌های محترم وطن‌دوست عهد و پیمان نهادند که اگر برادران ما اقدام نکردند و قرضی از داخله نکنند که باز محتاج به خارجه بشوند، این خانم‌های محترم وطن‌دوست خودشان را هلاک کنند. چون اگر مردان اقدام به کاری نکنند، از دست زنان کاری ساخته نخواهد شد. بنده می‌گویم: ای خواهرهای دینی، خود هلاک کردن به درد یک مملکت، یعنی وطن عزیز ما نمی‌خورد. خواهرهای وطنی، باید همت و غیرت را ما طایفه نسوان از زن‌های بنی‌اسد بیاموزیم که اگر همت و غیرت آن خواهرهای دینی ما نبود، شهدای کربلا چهار روز بلکه پنج روز در قتلگاه می‌ماندند. از همت و غیرت آن‌ها بود که مردهای آن‌ها دست برادری را به هم دادند که امام چهارم (ع) هم به کمک آن‌ها تشریف آوردند؛ آن شهدا را جمع کردند و دفن کردند.»

همانطور که از متن برمی‌آید، تمسک به ماجرای کربلا برحسب باور رایج شیعیان نوعی ارجاع به میان ذهنیت تحرک‌بخش و حرکت‌آفرینی است که تاریخ تشیع همواره بدان باور داشته و در جهت امتداد راه شهدای عاشورا گام برداشته و عمل آنان را سرلوحه خود قرار داده است؛ بنابراین علاوه بر لحن و فحوای کلام که مشحون از تعهد به مواضع معترضان سیاسی اجتماعی است، بیان تصمیم زنان بر خودکشی در راه جمع‌آوری اعانه و تأسیس بانک ملی و مهم‌تر از آن توجه دادن به عاملیت زنان و دختران در مواجهه با شرایط دشوار و مرگ ظالمانه عزیزان همگی بر وجه اعتراض‌آمیز کنش جمعی زنان دلالت دارد.

۳- جایگزینی اعانه بجای امور خیریه

سومین استراتژی زنان در مواجهه با محدودیت‌های ساختار و نیز تمایل وافر عاملان به کنش، تأمین اعتبار از راه‌های جایگزین بوده است. در حقیقت درحالی که زنان به‌طور تاریخی در امور عام‌المنفعه و نیز خیریه مشارکت داشته‌اند، در این برهه اهمیت موضوع جمع‌آوری اعانه از یکسو و قلت منابع مالی زنان آنان را واداشت تا به فکر تخصیص مبالغ جمع‌آوری‌شده از زنان به‌منظور انجام امور خیریه آن چنانکه در جامعه ایران مرسوم بوده است، به موضوع اعانه بیاقتند. چنانکه در ایران نو، سال ۱، ش ۱۵۳، ۲۷ صفر ۱۳۲۸ آمده:

«امیدواریم اگر رأی مجلس مقدس به استقراض داخله از داخله تعلق گرفته باشد زودتر اسناد آن را منتشر نمایند که ماها هم هر کدام به اندازه وسع خود قبول نموده وجه آن را پردازیم و مخصوصاً وجوه اعانه جمع‌آوری برای کارهای خیریه می‌نماییم آن‌ها را می‌توانیم درازای اسناد قرض دولتی بدهیم و منافع آن را از دولت گرفته به مصارف خیریه برسانیم و با کمال انتظار ترتیب استقراض داخلی را هر چه زودتر تکلیف می‌کنیم.» (Baghdar, 2015: 100)

بحث و نتیجه‌گیری

درحالی که کمتر مطالعه‌ای به عاملیت زنان در بسیج منابع در جریان جنبش مشروطه پرداخته، پژوهش حاضر بر کنش‌های جمعی زنان در جهت تأمین اعانه ملی در جهت اهداف مشروطه‌خواهانه تمرکز داشته است. در واقع علائق محقق به ثبت کنشگری زنان در تاریخ معاصر ایران او را بر آن داشت تا در طول سال‌های گذشته به گردآوری داده‌های تاریخی مرتبط پردازد. موضوع کنشگری زنان موضوعی است که جامعه‌شناسی بومی و نیز مطالعات اجتماعی زنان در ایران می‌تواند و شایسته است در صورت‌بندی‌های خود از علم بدان توجه درخوری داشته؛ سرفصل‌های مطالعاتی مربوطه را در ساحت‌های دانشگاهی تعریف کرده و از پیشنهادهای پژوهشی حمایت و یافته‌های تحقیقاتی را ترویج سازد.

بر اساس چارچوب مفاهیم بکار گرفته‌شده و در جستجوی مصادیق تاریخی معتبر در دفاع از ابعاد مشارکت اجتماعی زنان در بسیج منابع به‌منظور جمع‌آوری اعانه، سه هدف کاربردی زنان در کوشش برای تأمین منابع اعانه و به زبان ساده‌تر موارد مصروفه احصا شد: اول تأمین اعتبار جهت تأسیس بانک ملی و عدم استقراض از بانک‌های روس و انگلیس. دوم حمایت مالی و تأمین منابع مبارزاتی مشروطه‌خواهان در دوران استبداد صغیر. سوم حمایت مالی معیشتی از خانواده‌های بازمانده از مجاهدان فقید مشروطه‌خواه تبریز و اردبیل. این تحقیق کوشید تا به تدقیق صورت‌بندی از کنشگری جمعی زنان در جامعه پیشامدرنی پردازد که بر اساس ارزش‌های مشروطه‌خواهانه‌ای چون برابری، استقلال، آزادی، مشارکت در تعیین سرنوشت و مانند آن تغییرات اجتماعی پردامنه‌ای را تجربه

کردند. گروه‌های اجتماعی زنان در این تحولات آگاهانه و عامدانه مشارکت داشته و توانستند نیروی بسیج‌گری خود را در بزنگاه‌های مختلف چون حادثه گریب‌ادوف، جنبش تباکو، شورش نان به رخ کشند. این همه اما در خوانش مردانه از تاریخ، کوچک‌مقیاس، بخشی و مقطعی معرفی شده است. حال آنکه ویژگی‌های کنشگران، انگیزه‌ها، سازوکارها و استراتژی‌ها، موضوع مشارکت زنان مشروطه‌خواه در بسیج منابع را گسترده، مستدام و پرشور می‌نمایاند.

در این راستا با آنکه حفظ استقلال وطن، انگیزه اصلی و غالب زنان از مشارکت اجتماعی در بسیج منابع بود، اما نمی‌توان بروز و نمود رگه‌هایی از سیاست هویت‌جنسیتی را در آن نادیده گرفت؛ به عبارت دیگر زنان کوشیدند تا در خلال کنش جمعی خود برای اعاده حیثیت از شأن انسانی و فرودست‌انگاری تاریخی‌شان به‌عنوان زن بکوشند. به‌زعم محقق این امر تا بدان جا پیش می‌رود که اعتراض به مواضع فرودستانه آنان به‌مثابه گروه اقلیت اجتماعی، برحسب روایت‌های خودابرازی زنان را می‌توان در جهت جنبش زنان تلقی کرد.

تنوع زنان مشارکت‌کننده با خاستگاه‌های اجتماعی اقتصادی متفاوت حاکی از گسترده‌گی کنش جمعی زنان در جریان بسیج منابع است. چنانکه زنانی از طبقه بالا (وابسته به دربار و خانواده‌های دولتمردان)، طبقه متوسط مدرن (مدیره مدرسه، معلمه و نیز شاگردان) و نیز طبقه پایین (کارگران و بیوه‌زنان تهیدست) در این حرکت حضور داشتند. این امر، موضوع بسیج جمع‌آوری اعانه را به آرمانی فراطبقاتی بدل ساخته که مشارکت‌کنندگان هر کدام به فراخور منابع قابل دسترس به مشارکت پرداختند.

درعین حال فقدان شغل و عدم دسترسی به درآمد مستقل موجب شد تا زنان غیر از صرف دارایی‌های خود به تخصیص منابعی چون مهریه، هدایای شخصی و نیز دارایی‌های غیر نقدی‌شان پردازند. همچنین استراتژی‌هایی چون پرهیز از مصرف‌گرایی، دعوت به اتحاد زنان و نیز تخصیص منابع جمع‌آوری‌شده به منظور امور خیریه به تأمین اعتبار اعانه از مهم‌ترین استراتژی‌های خودابرازی زنان در این بسیج‌گری است. درمجموع به نظر می‌رسد

آن‌ها در حد توان از همه ظرفیت‌های موجود در این راه استفاده کردند. عمیق شدن بحث، نشان می‌دهد تاکتیک‌های کنش جمعی زنان به‌خودی‌خود هم به‌عنوان جزئی از حرکت مردمی وسیع‌تر، هم به‌عنوان حرکتی در جهت جنبش تاریخی زنان و هم تحرک بخشی به مردان برای اهداف وطن‌خواهانه کارکردهای مهمی داشته است؛ نکته‌ای مغفول درباره بخش اعظمی از جمعیت که همواره فرودست‌انگاشته و از شعور و آگاهی سیاسی اجتماعی بی‌بهره تلقی شده بود. این امر تا اندازه‌ای به ماهیت تاریخ‌نگاری مردانه، نرخ بالای بی‌سوادی زنان در آن مقطع و در نتیجه قلت خودنگاره‌نویسی و روایت زنانه از مآواقع نیز بازمی‌گردد.

در حالی که زنان به‌طور تاریخی پرده‌نشین بودند، کنشگری زنان در بسیج جمع‌آوری اعانه و مشارکتشان بدین منظور در حوزه عمومی چالشی برای نظم جنسیتی مسلط بود. به رخ کشیدن پتانسیل زنان در جهت بسیج منابع یکی از مهم‌ترین کارکردهای مشارکت زنان در کنش جمعی جمع‌آوری اعانه بوده است. تاریخ‌نگاری مردانه اما با تقلیل، بی‌اعتنایی و جزئی دانستن گستره این کنش، از اهمیت این گروه اجتماعی وسیع غفلت و در نتیجه از توجه به قدرت این نیروها در کنش‌های جمعی مقاطع بعدی عاجز مانده است. حال آنکه وقایع سیاسی اجتماعی پس از انقلاب مشروطه آرایش جدید نیروهای اجتماعی سیاسی را تا اندازه‌ای فارغ از جنس به خود دیده و در بردارنده تکاپوی ملی‌گرایانه و اسلام‌گرایانه زنان و مردان ایرانی بوده است.

تعارض منافع

تعارض منافع نداریم.

ORCID

Somayeh Sadat Shafiei

<http://orcid.org/0000-0003-4910-3804>

References

- Abrahamian, Y. (1998). *Iran between two revolutions*. Translated in to Persian by: A.Gul Mohammadi & M.E. Fatahi. Tehran: Ney Publishing.
- Afari, J. (2000). *Iran's Constitutional Revolution (1911-1906)*. Translated in to Persian: R. Rezaei. Tehran: Bistun Publishing.
- Ain al-Sultanah Diary*, (1999) Vol. 4. Asatir.
- Attarzadeh, M., & Mosfa, N. (2014). Iranian women's movement from static to dynamic. *Social and Psychological Studies of Women*, 3(7), 105-128.
- BaghdadDelgosha, A. (2015). *Women in New Iran (In Persian)*. Tehran: Roshangan Publications and Women Studies
- Bastani, Sosan, Omidipour, Zohra, Rajablo, Ali (2012) Analysis of sub-discourses of women in the constitutional period, *Historical Sociology*, Vol 5. No. 1: 73-108.
- Brown, E. (1958). *The Revolution of Iran*, Translated in to Persian by: A.Pajouh. Tehran: Marafet Center.
- Brown, E. (1997). *Iran's Constitutional History*. Translated in to Persian by: M.Qazvini. Tehran: Kavir.
- ChamaniMoghadam, M., Hassani, M.M., & Salim, M. N. (2019). A comparative study of nationalism and the women's movement in Iran and Egypt. *Journal of Political Science*, Vol 59, 7-47.
- ChamaniMoghadam, M., Hassani, M.M., Salim, M. N. (2019). Nationalism and women's movement in Iran. *Historical Researches of Iran and Islam*, Vol 15. No. 29., 214-239.
- Emami, F. (2011). The role of women in the constitutional revolution and its developments, In *Women in the History of Contemporary Iran*. Tehran: Kavir.
- Ghahreman Mirza Salur (Ain al-Sultaneh), Vol. 3.
- Ganei Rad, Mohammad Amin. (2009). *Political and social participation of elites (In Persian)*. Tehran: Rahdan.
- Giddens, A. (1994) *Sociology* translated to Persian by Manichehr Sabori, Ney publications.
- Javadi, R. (2019). A treatise on the historical sociology of reforms. *Quarterly Journal of Social Studies and Research in Iran*, 1(3), 9-40.
- Jenkins, Richard (2015). Pierre Bourdieu, translated in to Persian by Hasan Chavoshian, Leila Joharafshani, Ney Publishing.
- Kashani-Sabet, F. (2005). Patriotic womanhood: The culture of feminism in modern Iran, 1900-1941, *British Journal of Middle Eastern Studies*, 32(1), 29-46. DOI: 10.1080/135301190500081584
- Kasravi, A. (1994). *Constitutional history of Iran (17thed.)*. Tehran: Amir Kabir. (In Persian)

- Keshavarz, A., & Farhadi, E. (2019). Mobilization process in the constitutional revolution of Iran. *Social Science Quarterly*, 18(53), 45-94.
- Khosro Panah, Mohammad Hossein (2008). *Iranian women's goals and struggles from the constitutional revolution to the Pahlavi monarchy (In Persian)*. Tehran: Payam Emroz Publishing.
- Lorestani, F. (2012). Iranian Women's Movement. *Women's Research Journal*, 6, 23-42.
- Lambton, A. K. S. (1966). *Secret Societies in Iran's Constitutional Revolution*. Translated in to Persian by: I. Raïen. Tehran: Zovar Publications.
- Omidipour, Zohra, Bastani, Sosan, Rajablo, Ali (2012). Analysis of the modern approach of women in the constitutional period, *History of Iran and Islam*, Vol. 20: 5-34.
- McElrone, S. M. (2005). Nineteenth-century Qajar women in the public sphere: An alternative historical and historiographical reading of the roots of Iranian women's activism. *Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East*, 25(2), 297-317.
- Mir, Siros (1993) Nasim Shomal newspaper and the issue of women in the constitutional movement, *Irannamêh*, vol. 43.
- MohitFani, H. (1984). *Preliminaries of Constitutionalism: History of the Iranian Revolution*. Vol.1. Tehran: Ferdowsi.
- Nash, K. (2004). *Contemporary Political Sociology* translated in to Persian by M.T. Delfrooz. Tehran: Kavir.
- Etteheadiyeh (NizamMafi), M. (1992). *The emergence and evolution of constitutional political parties, first and second term of the National Council*. Tehran: Gostareh Publishing House.
- Panahi, M.H. (2009). *Theories of revolution, the organization of position*. Tehran: Samt.
- Safiri, Khadijah, Tamiz, Roghieh (2013) meta-analysis of social participation studies, *Iranian Social Development Studies Quarterly*, Volume 3, Issue 3: 123-134.
- Shafiei, Somayeh Sadat (2013). A review of recent approaches to resistance, *Social Sciences Quarterly*, Vol. 64: 139-186.
- Shafiei, Samia Sadat (1402) Women's Campaign to Mobilize Resources in the Constitutionalist Movement to Establish the National Bank, *Quarterly Journal of Social Studies and Research in Iran*, Spring, Volume 12, Volume 12. No.1: 172-186.
- Shahidi, M. (2008). *History of Bank Shahshahi of Iran*. Tehran: Institute of Monetary and Banking Research. (In Persian)
- SharifiSa'i, M.H. (2021). Women's movement and art of resistance in the constitutional era. *Quarterly Journal of Social Studies and Research in Iran*, 11(43), 789-832.

- Shuster, M. (1972). *Strangling of Persia* (2nded.). Translated by: A.Mousavi Shushtri. Tehran: Safi Ali Shah Press Company.
- Tatari, A., & Turkchi, F. (2011). *Documents of women during the constitutional period (second and third term of the National Assembly)*. Tehran: Library, Museum and Document Center of the Islamic Council.
- Tilly, C. (2015). *From Mobilization to Revolution*. A. Murshidizad. Tehran: Imam Khomeini and Islamic Revolution Research School.
- Torabi Farsani, Soheila (2016) Women and the evolution of discourse through women's publications (from Constitutional era to Pahlavi), *History of Islam and Iran*, vol. 30: 69-92.
- Vatan Dost, Gholamreza, Shipri, Maryam, Tavakoli, Afarin (2008). *Investigating the position of Iranian women in constitutional Journals*, publications of the Research and Development Institute of Human Sciences.
- Yaghmai, E. (1979). *Martyr of freedom (In Persian)*. Seyyed Jamal VaezEsfahani. Tehran: Tous.

استناد به این مقاله: شفیع، سمیه سادات. (۱۴۰۲). بسیج جمع‌آوری اعانه در جنبش مشروطه؛ ابعادی از مشارکت اجتماعی زنان، فصلنامه علوم اجتماعی، ۳۰(۱۰۱)، ۲۱۱-۲۴۴. DOI: 10.22054/qjss.2024.76434.2707

Social sciences is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License...